

ОБРАЗ ЖІНКИ-АРИСТОКРАТКИ У ТВОРЧОСТІ ЕЛІЗАБЕТ ГАСКЕЛЛ
ТА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснюється типологічний аналіз повісті британської письменниці Елізабет Гаскелл «Кренфорд» та новели Ольги Кобилянської «Аристократка» на основі гендерної лінгвістичної парадигми. Підставою для дослідження типологічних відповідностей є спільна феміністична ідея, втілена українською та англійською письменницями відповідно до особливостей розвитку національних літератур та власного літературного досвіду.

Ключові слова: *гендер, жіноче письмо, феміністична теорія, патріархальна традиція, антропоцентрична лінгвістична парадигма, соціальна роль статей.*

В статтє проводится типологический анализ повести британской писательницы Элизабет Гаскелл «Крэнфорд» и новеллы Ольги Кобылянской «Аристократка» на основе гендерной лингвистической парадигмы. Предисловием для исследования типологических соответствий выступает общая феминистическая идея, воплощенная украинской и английской писательницами соответственно с особенностями развития национальных литератур и собственного литературного опыта.

Ключевые слова: *гендер, женское письмо, феминистическая теория, патриархальная традиция, антропоцентрическая лингвистическая парадигма, социальная роль статей.*

The article deals with typological analysis of the novel "Cranford" written by the British writer Elizabeth Gaskell and the novel "Arystokratka" written by Olga Kobylyanska on the basis of gender linguistic paradigm. The reason for investigation of typological similarities is a common feminist idea that is embodied by Ukrainian and English writers according to the peculiarities of the development of national literatures and their own literature experience.

Key words: *gender, feminist writing, feminist theory, patriarchal tradition, anthropocentric linguistic paradigm, gender social role.*

У сучасних літературознавчих студіях все частіше відсувається перехід від структурного, «іманентного» літературознавства до літературознавства антропологічного, що розглядає літературні явища у тісному взаємозв'язку з людиною, її мисленням і духовною діяльністю. Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує в ракурсі міждисциплінарної взаємодії із теорією комунікації, семіотикою, психологією, культурологією, соціологією. І точкою відліку такої парадигми є людина як найвища цінність і свобода як модус її існування. Одним із рівнів антропоцентричної лінгвістичної парадигми виступають гендерні студії – дослідження соціальних та соціопсихологічних особливостей чоловіків та жінок у межах конкретної культури.

Гендер – стать соціальна, і на відміну від біологічної статі продукується у процесі соціальної, культурної і мовної практик. За словами Кириліної А.В., «гендерний фактор,

який враховує природну стать людини і її соціальні «наслідки», є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму» [1]. Гендерні студії в українському літературознавстві – це дослідження гендерних ознак мовної картини світу, гендерне осмислення типології мовленнєвих актів та жанрів, соціопсихологічні рецепції фемініного характеру української ментальності, гендерна концептосфера українського фольклору тощо. Гендерні дослідження виникли з подачі фемінізму. Однак у нашій статті ми розмежуємо поняття «гендерні дослідження» і «феміністичні дослідження». Так, у літературному фемінізмі, або в так званій феміністичній критиці головним критерієм у підході до літературних явищ є гендер. Погоджуємося із думкою літературознавця Н. Зборовської, що літературний фемінізм – це особливий критичний дискурс, спрямований на підрив патріархальної культурної системи, а гендерні дослідження передбачають студії над різноманітними аспектами чоловічої та жіночої відмінності (мислення, поведінки, психології, мови, творчості), це пошуки нових підходів у відображенні чоловічого та жіночого культурного досвіду [2]. «Методологія гендерних досліджень виходить із принципу симетричного моделювання чоловічого та жіночого досвіду в культурі. Методологію ж феміністичних досліджень відзначає передусім радикальність, оскільки така методологія виходить із принципу гендерної асиметрії, маскулінної культурної домінації» [2].

Актуальність нашого дослідження обумовлена тим, що в ньому вперше здійснено спробу компаративного аналізу новели Ольги Кобилянської і повісті британської письменниці Елізабет Гаскелл на основі гендерного підходу. Підставою для такого аналізу є спільний образний стержень творів англійської та української письменниць – образ жінок-аристократок, їх уявлення про рівноправність жінки і чоловіка, розподіл соціальних ролей, порушення проблеми шлюбу. І О. Кобилянська, і Е. Гаскелл центром своєї філософсько-поетичної рефлексії обрали образи «нової жінки» і в своїх роздумах поставили її центром багатьох дихотомій: «жінка і мистецтво», «жінка та історичний процес», «жінка і чоловік», «жінка і людська свідомість», «жінка і матеріальний добробут», «жінка і свобода», «жінка і національний характер», «жінка і шлюб». Однак обидві письменниці по-різному втілюють центральний образ жінки-аристократки у своїх творах, що, зрештою, закономірно, адже обумовлено особливостями розвитку національних літератур та їх власного літературного досвіду.

Метою нашої статті є дослідження представлення у тексті образу жінки-аристократки на основі типологічного аналізу повісті Елізабет Гаскелл «Кренфорд» та новели Ольги Кобилянської «Аристократка» на ідейно-тематичному, стилістичному та образному рівнях тексту із використанням гендерного інструментарію.

Обидві письменниці у своїх національних літературах стояли біля витоків і феміністичного руху, і феміністичної теорії, чим і обумовлений гендерний аспект їхніх творів. Так, «Ольга Кобилянська увійшла в українську літературу і в суспільне життя в той час, коли, хоч і з суттєвим запізненням, актуалізувалася проблема емансипації. Дискурс цієї проблеми вилився у свого роду «феміністичну практику», невід'ємною часткою якої була діяльність Ольги Кобилянської. Читання творів німецьких класиків літератури і філософії допомогло письменниці вийти на якісно новий рівень світосприйняття і мислення» [3: 5]. Поширення та популяризація феміністичних ідей в модерній українській

літературі та суспільстві відбувалися швидкими темпами, і з 60-х р. XIX ст. жіночий рух набирає своєї сили в Західній Україні, досягаючи апогею у 80-90-х р. XIX ст.

Для свого компаративного аналізу враховуємо також наукові висновки літературознавця Стешина І.О. щодо особливостей західноєвропейського та українського феміністичного дискурсів. Дослідниця вважає специфічною рисою українського жіночого руху його «загальнонаціональну соборну концепцію, яка включала в себе не тільки осі боротьби жінок за свої права, а й утверджувала обов'язки перед державою, нацією, народом», «обстоювання особливого призначення української жінки», тоді як представниці західноєвропейського фемінізму «акцентували на самоцінності особистості жінки, її праві на розвиток, свободу, творчий самовияв» [4: 16].

Порушуючи проблеми «жінка і мистецтво», свобода творчості, О. Кобилянська ввела в літературну галерею нових жінок, але не з античності чи середньовіччя, а із сучасності» [3: 5]. До осмислення проблем творчої реалізації українських жінок-інтелігенток в умовах соціально-політичного становища тогочасної Буковини О. Кобилянська звернулася у новелі «Аристократка» (1896 р.) і продовжила її у новелі «Valse melancholique» (1898 р.), створивши три цілісні образи галицьких жінок-інтелігенток, жінок-митців. Варто зазначити, що українська письменниця була невдоволена першодрукком новели «Valse melancholique». Так, у листі від 10-13 січня 1898 р. до Осипа Маковея вона писала: «...Похибок стільки, що пишу їх Вам осібно на картці... Слово «мужик», коре я з великою сатисфакцією писала, просто опущено!» [5: 492]. Як бачимо, саме опущення слова «мужик» викликало у письменниці обурення, що свідчить як про гендерний акцент цього твору, так і про несприйняття феміністичних ідей тогочасним чоловічим мистецьким колом Галичини.

Як і більшість інших творів О. Кобилянської, оповідання «Valse melancholique» відзначається значним ступенем автобіографізму. Письменниця порівнювала своє життя з життям однієї з героїнь твору Софії Дорошенко. У листі до О. Маковея від 17 лютого 1898 р. вона писала: «Прочитали-сьте «Valse melancholique» і знаєте історію мого життя. Се моя історія. Більше не кажу нічого» [5: 492].

Автобіографізм є також основним джерелом повісті «Кренфорд» британської письменниці Е. Гаскелл. Як зазначає у передмові до твору А.Елістратова, «недавно оприлюднена епістолярна спадщина письменниці показала, як глибоко і органічно зв'язана ця книга із біографією Гаскелл, з усією її творчістю і з її поглядами на мистецтво і життя» [6: 3]. Адже у своїх листах авторка не раз вказувала на справжність, автентичність багатьох подій, описаних у творі: «Там все правда, адже я сама бачила корову, вбрану в сіру фланелеву блузу, – і я знаю кішку, що проковтнула кружева...» [6: 3]. А досліджуючи біографію Е. Гаскелл, з'ясуємо, що виросла вона в маленькому містечку Натсфорд (він і став прототипом Кренфорда), а далі їй довелося жити на окраїні великого фабричного міста Манчестера, і доволі часто вона зверталася думками до міста свого дитинства як до найсвітліших і наймиліших серцю спогадів. В одному із листів до Джона Раскела вона зізналась, що повість «Кренфорд» – це «книга, написана в пошуках утраченого часу» [6: 4].

Повість британської письменниці Е.Гаскелл і новелу О.Кобилянської «Аристократка» об'єднує спільний образний стрижень жінки-аристократки і тематичне тло – зображення останнього періоду їхнього життя, періоду згасання життя. Тільки у новелі О.Кобилянської образ жінки-аристократки один, а в повісті Е.Гаскелл цей образ творить

старосвітський світ усіх жінок провінційного міста, причому кожна із героїнь уособлює якусь одну із рис аристократичного характеру, що взаємодоповнюють одна одну і витворюють цілісний образ британської аристократки. Хоча найбільш спорідненим із образом аристократки О.Кобилянської, на нашу думку, є образ міс Метті із повісті «Кренфорд», що ми й доводимо у ході дослідження.

Аристократка О.Кобилянської з однойменної повісті – це не стільки аристократка за походженням, хоч на початку твору мовиться, що була вона «жінкою чесного, загальноповажного чоловіка, яко дідичка», скільки аристократка за духом, вчинками. На старості життя їй випало нелегке випробування – життя із сином-п'яницею. Однак навіть такий поворот долі – від багатой і знатної дружини до жебрачки – не зламав сили її духу: «Безнастанно навчала дітей, жінок і мужчин... Німб величчя і якоїсь вищості... впливав на ню саму благородно» [5: 329]. Ідеалом О. Кобилянської була жінка освічена, інтелігентна, з високими духовними запитами і прогресивними поглядами, з серцем люблячим і ніжним, здатним на великі почуття. Такі ж нелегкі випробування випали на долю кренфордських аристократок – самотність і бідність. Але навіть у бідності велич їхнього духу гідна подиву. Згадаймо сцену твору, в якому розорена через банкрутство Міського і селянського банку міс Метті віддає останніх п'ять золотих северинів фермеру, у якого прикажчик відмовляється прийняти банкноту цього банку. Великодушність і жертвність себе іншим – це спільні риси героїнь обох творів. Великодушність обох героїнь проявляється і у ставленні до дітей. Так, героїня О.Кобилянської свій вільний час присвячує навчанню дітей, а міс Метті із вікна вітальні посипає натовп кренфордських дітей дощем цукерок і льодяників.

Ще однією спільною рисою характеру цих героїнь є непідкупна гордість. О.Кобилянська ескізно, декількома словами підкреслює цю рису своєї героїні: «Заможніші газдині-селянки, зобов'язані їй до вдячності, приносили їй дещо в дарунок. Вона не приймала. Дякуючи з ласкавістю, котра своєю лагідністю майже мішала, – відсилала все назад» [5: 330]. Міс Метті після банкрутства Міського і селянського банку відмовлялась прийняти будь-яку допомогу як від своєї прислуги, так від подруг. В колі кренфордської жіночої аристократії існує своєрідна кругова порука бідності, що зігриває і самотню старість міс Метті. Так, її подруги тайком поповнюють її склад, а служниця Марта безкоштовно доглядає за нею навіть після того, як виходить заміж. Якраз у цих розділах повісті найяскравіше простежується гуманна утопічна традиція англійського реалістичного соціального роману часів Е. Гаскелл. Разом з тим, обидва сюжети творів засвідчують корпоративність жіночого колективу. Тут обидві письменниці репрезентують жіночоцентричний фемінізм, представники якого вважали жіночу діяльність «резервуаром суттєвих цінностей для суспільства», а жіночу мораль вважали альтруїстичною на противагу егоїстичній чоловічій моралі [1].

Важливою складовою аристократизму героїнь порівнюваних творів є тісний кровний зв'язок поколінь, бережлива пам'ять про предків. Аристократка О.Кобилянської відмовляється їхати доживати віку до дочки, бо тут похований її чоловік. Буквинська письменниця пише: «що найважливіше – тут лежав її муж похований, і тут була вона зна-на. Кожний селянин, кожда жінка в селі знала і шанувала її, для кожного мала пораду й щире слово. Кождїй дитині була «бабуною», а недужим – лікарем» [5: 329]. А своєї моральні і фізичні сили героїня новели О.Кобилянської черпає зі спогадів про предків,

чим підкреслює і національну єдність поколінь, і значну роль жінки в історичному процесі як носія цієї пам'яті: «...в найбільшій убожестві, в найбільших злиднях додавали їй спомини про її предків сили і чинили гордою і неподатливою. Доля кепкувала собі з неї, зневажала її, але зломити – зломити не могла» [5: 329]. Найбільшою цінністю для міс Метті у повісті Е. Гаскелл була їх фамільна Біблія і «Словник» доктора Джексона, яким вона дорожила як пам'яттю про старшу сестру. Листи у повісті Е. Гаскелл виступають важливими темпоральними мікрообразами, уособленням спогадів, які герої не хочуть відпускати, а також символом сімейних тайн, загадок, недомовленості. Наприклад, спогади міс Метті про дитинство і молодість викликають у неї бажання «переглянути старі сімейні листи і знищити ті з них, які не призначались для чужих очей, - вона часто казала, що пора зайнятися листами, та все не бралась за них, ніби боячись тієї болі, яку може викликати таке читання» [6: 38]. Через сімейні листи британська письменниця робить спробу розкрити таїну жіночої душі, таїну материнства як одну з основних тем гендерної проблематики; через листи авторка також намагається диференціювати жіночу і чоловічу моделі письма.

Зв'язок поколінь у творах обох письменниць нерозривно пов'язаний із поняттям «спадщина». Аристократка О.Кобилянської у розмові із внуком найціннішим скарбом предків називає «независиме право»: «По предках осталося тобі независиме право!» [5: 332]. Саме перспектива реалізації цього права онуком дозволила душі аристократки «чутися вдоволеною».

Жителі Кренфорда також отримали спадок від предків – неписаний кодекс етикету, в якому чітко визначались години прийомів і візитів, накреслювались межі між дозволеним і забороненим, «вульгарним» і «пристойним», «аристократичним» і «плебейським».

Гендерна проблематика простежується і в стосунках аристократки із сином та дочкою. Власне, син і стає для неї тим найтяжчим хрестом, відмовитись від якого вона не змогла: «Не могу його покинути! – відповіла сумно, але рішуче, – його покидають і так усі, і чи ж він не мій син?» [5: 329]. Натомість дочка завжди підтримує і допомагає матері. Аристократка О.Кобилянської не має імені, і цим самим буковинська письменниця вводить її образ у національний контекст. Авторка таким способом типізації української жінки ніби наділяє рисами аристократизму (гордістю, непоступливістю, твердістю і стійкістю духу, невіддатливістю, великодушністю) все українське жіноцтво. Разом з тим, цей образ українська письменниця ніби мимоволі вводить у політичний контекст. Адже її аристократка є емігранткою, яка, уникаючи політичних переслідувань, змушена емігрувати за кордон, де і зазнає тяжких поневірянь. Але О.Кобилянська не наголошує на політичній складовій її еміграції і лише декількома словами на початку новели говорить про її політичну боротьбу та боротьбу її предків. Так, новела розпочинається словами: «Її високі значні кривні полягли почасти яко політичні проступники в Росії, почасти – забрала їх холера. Її ж занесла доля, по довгих незвичних борбах, далеко за границю» [5: 328]. Ці слова і пояснюють патріотизм головної героїні, який вона зуміла прищепити своєму внукові, але, на жаль, не змогла прищепити синові. На її похороні онук згадує про клятву, яку дав бабусі: «пририк їй у своїм житті дві речі: раз, коли числив сім років – ніколи не пити, а другий раз, як мав тринадцять років – остати своєму народові вірним» [5: 332], і тут же дає собі слово цієї клятви дотриматися, бо «був її внуком – і був сином пригнобленої нації» [5: 332]. Про те, що розпочата аристократкою і її предками боротьба не була

марною і буде продовжена онуком, можемо прочитати між рядками: «Його (онука) очі, звернені на помершу, запалали» [5: 332]. І саме цей вогонь в очах онука є тією важливою деталлю, яку не можна опустити під час аналізу новели, де кожен натяк, кожна деталь є важливим елементом цілісної композиції, необхідною складовою у розумінні головної ідеї твору. Вогонь в очах онука – готовність до продовження боротьби «сина пригнобленої нації» - стає тим здобутком аристократки, що і виправдує її «боротьбу до останніх сил з суворістю життя». Отже, О.Кобилянська окремими штрихами, ескізно, ледь помітними розписами пензля художника слова, що виправдано законами жанру новели, детермінує життя головної героїні лінією політичної боротьби, наділяючи її політичною самосвідомістю і національною самоідентифікацією, високим патріотизмом. Письменниця вибудовує ланцюг поколінь «предки – головна героїня (аристократка) – онук», що є надзвичайно важливим чинником у тривалості цієї боротьби за визволення нації, бо засвідчує її протяжність у часі і невідворотність перемоги. Разом з тим, у цьому ланцюгу немає ні сина, ні дочки. Але якщо дочка присвятила себе сім'ї і її син (онук аристократки) стане продовжувачем цієї боротьби, то п'яниця-син не виправдав жодних надій матері, не став тим своєрідним «буфером» передачі досвіду поколінь. Проблема українського патріотизму стояла перед О.Кобилянською досить гостро, що засвідчують як її художні твори, так і листування із Лесею Українкою. В одному із листів О.Кобилянська пише: «Як то прикро, що ось я, Ви, Леся Українка та багато інших на своїй рідній землі вважаємося чужинцями один одному, бо немає й самої назви «Україна», а є Австрія, Росія, які подерли на шматки ту Україну, як стару онучу. А ми маємо просити чужинця, що заліз до нашої хати, абиць дозволив нам пересунутися з одного кутка в другий» [7].

У творі Е. Гаскелл ми не прослідковуємо політичної складової у житті кренфордських дам, натомість досить виразним є соціальний аспект їхнього буття, що проходить під знаком бідності. Практично все їхнє життя у провінційному Кренфорді і зводиться до постійної боротьби із бідністю. Так, на початку свого твору британська письменниця пише: «Здогадуюсь, що деякі із благородних жителів Кренфорда були бідними і ледве зводили кінці з кінцями, але, подібно спартанцям, вони ховали свої страждання за посмішками. Ми ніколи не говорили про гроші, бо ця тема мала присмак торгівлі і ремесла, а ми, включаючи найбідніших, всі були аристократами» [6: 10]. Що стосується втілення ідеї патріотизму в творах української та англійської письменниць, то в «Аристократці» О.Кобилянської патріотизм представлений в національному контексті, тобто в широкому значенні цього слова, тоді як у творі британської письменниці тема патріотизму висвітлена в досить вузькому контексті: не національному, а топографічному аспекті, адже жителі Кренфорда майже не говорять про свою британську приналежність, натомість завжди підкреслюють свою приналежність до провінційного міста Кренфорда, тобто є патріотами насамперед малої батьківщини. Виходячи із концептуальної ролі заголовка, Кренфорд є головним героєм повісті, а не фоном, тлом розвитку подій. На користь цієї думки свідчить, зокрема, часте використання Е.Гаскелл таких художніх засобів, як метонімія і персоніфікація при змалюванні стрижневого образу провінційного міста, який виступає одухотвореним, живим персонажем (наприклад, «містер Пітер став улюбленцем Кренфорда» [6: 116]; «Місіс Гордон підтримувала найтепліші і дружні стосунки з усім Кренфордом» [6: 23]; «Я передбачала, що після смерті міс Дженкінс мої відносини з Кренфордом припиняться або, принаймі, будуть обмежені листуванням» [6: 24]).

Отже, здійснюючи компаративний аналіз повісті Е. Гаскелл «Кренфорд» і новели О. Кобилянської «Аристократка», можна зробити наступні висновки. Обидва твори ідейно і тематично близькі, адже і британська, й українська письменниці обрали центром своїх творчих роздумів тему поведінки жінки-аристократки в умовах самотності і бідності. Найбільш спорідненим із образом аристократки О.Кобилянської, на нашу думку, є образ міс Метті із повісті «Кренфорд». Обидві письменниці репрезентують жіночоцентричний фемінізм, представники якого визнавали жіночу мораль альтруїстичною на протигагу егоїстичній чоловічій моралі. Альтруїзм їхніх героїнь проявляється у жертвності: аристократка О.Кобилянської жертвує своїм життям заради невдячного сина, героїня британської письменниці приносить в жертву особисте сімейне щастя заради старшої сестри і батьків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ставицька Л.О. Доповідь на Київському міському семінарі з гендерної лінгвістики. – Електронний ресурс: http://linguist.de.co.ua/seminar/2003/12/18/sem01_01_6.html
2. Зборовська Н. Статечний криль. Феміністичні роздуми / Н. Зборовська. – Електронний ресурс: <http://community.livejournal.com/ststechnyi/kril/5893.html>
3. Каменська І.В. Концепт подвійного семантичного поля у творчості Ольги Кобилянської (за творами «Ніоба», «Valse melancholique», «Некультурна», «Земля», «Через кладку»): автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: за спец.: 10.01.01 – українська література. – К., 2003. – 20с.
4. Стешин І.О. Художнє втілення феміністичної ідеї в найновішій британській і українській прозі (А.Картер, О.Забужко): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.05 – порівняльне літературознавство / І.О.Стешин. – Тернопіль, 2002. – 18 с.
5. Кобилянська О. Аристократка // О. Кобилянська. Твори в 2 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т.1. – С. 333 – 353.
6. Гаскелл Э. Крэнфорд [перев. с англ. И. Гуровой; предисловие А. Елистратовой]. – Електронний ресурс: <http://www.litru.ru/br/?b=104989>
7. Сюдюков І. Аристократка духу, або Блакитна зірка Ольги Кобилянської / І.Сюдюков // День. – 19 квітня 2002 р.
8. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеева. – К.: «Факт», 2003. – 360с.
9. Вергановська О. Дещо про Ольгу Кобилянську // Літературно-науковий вісник. – 1926. – №1. – С.45-56.
10. Грицай О. Ольга Кобилянська. Літературно-критичний нарис // Літературно-науковий вісник. – 1922. – №2. – С.239-247.
11. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – Київ: Критика, 2002. – 272 с.
12. Драган О. Моделі вияву філософії Ф.Ніцше в українській літературі: наближення та інтерпретація // Українське літературознавство: міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 61. – Львів, 1995. – С. 92-108.
13. Шовалтер Е. Феміністична критика у пущі // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С.680-709.